

منتدی إقرأ الثقافی

www.iqra.ahlamontada.com

۸۰

تشرینی یکم و دووسی ۱۹۸۹ سانی ههشتم

کاروان

گوفاریکی روشنبیری مانگانه به نه میندازیتی گشتی روشنبیری و لاوان به زمانی کوردی و عه ره بی دهی دهکا

«نالی» ...

هندی زانیاری تازه

دكتور عبداللہ محمد حماد

هول دهمین نیشکینک ناراسته‌ی سووچینکی ژیانی
ئهم لوونکه سرکه‌شهی ئهدمیاتی کوردی بکمین و
هندی زانیاری لهم بارمیوه پینشکینش به
خوینهری هیزاو خوشمویست بکمین..

پیشهکی:

ووردبوونهوه له لایهنه‌کانی جیهانی فراوانی
(نالی) و قوتابخانه شیعرییه‌کی، مهبس و
ئامانجی ئهم کورته باسه نیه.. لهم دهره‌ته‌دا، تهنیا

به‌تایبته‌ئەگەر نووسەرەکی بە‌کینکی راستگو و دەست
پاک و ئەمین بێت.

(نالی) و (خودزکو)

به بهی ناگاداری ئیمه، کۆنترین سه‌رچاوه‌ که
تیایدا باسی «نالی» کرابیت، باسه‌که‌ی (ئەلکساندر
خودزکو) یه له باره‌ی «دیالیکتی سلیمانی»⁽¹⁾ هوه...
(خودزکو) له پیشه‌کی باسه‌که‌یدا - که له سالی (۱۸۵۷)
به فرسی بلأو کراوته‌وه - سی جوار دیری بو «نالی»
ئهنه‌ندی، تهرخان کردووه.. زانیاریه‌کانی لهم باره‌یه‌وه،
له سالی‌کانی (۱۸۵۲ - ۱۸۵۴) له شاری پاریس له
ئەحمەد پاشای بابان⁽²⁾ وەرگرتووه...
(خودزکو) به‌م چه‌شنه‌ی خواره‌وه له (نالی) دواوه:

بن گومان به‌رهم و نووسینی هەر شاعیریک -
وه‌کو یاسایینکی گشتی -، به‌هیزترین سه‌رچاوه‌یه بو
تیگه‌یشتنی بارو دۆخی ژیانی ئابوری و کومه‌لایه‌تی و
سیاسی و روشنبیری ئه‌و شاعیره..

به‌م هۆیه‌وه بو‌ی هه‌یه هه‌ندی شتی نادریارو نه‌زانراو
بدو‌زرتیه‌وه.. له باره‌ی (نالی) شه‌وه، چه‌ند ماموستایینک
ئهم ئه‌رکه‌یان گرتوته‌ئاستۆ و هه‌ولینکی باشیان داوه‌وتا
ئهنه‌ازه‌یه‌کیش نیشانه‌یان پیکاره⁽³⁾..

ئاشکرایه که قسه‌و شاهیدی ئه‌و کسانه پتر برۆای بهی
ده‌کرتی ئه‌گەر هاتوو هه‌وچه‌رخشی شاعیره‌که بوون..
یاخوه له نزیکه‌وه شاعیره‌که‌یان ناسیبی.

هەر سه‌رچاوه‌یه‌کیش له‌سه‌ر ده‌می شاعیره‌که‌وه
نزیکتربیت، پتر چاوه‌بروانی «راستی» ئی ده‌کرتیت،

«... زانایه‌کی به ناوبانگی کورد - نیستا - له شاری دیمشق له سوریا دهژی، ناوی ئه‌و زانایه مه‌لا خدر «مولا خضر - Molla Hezr، به‌لام زینتر به ناوه ئه‌دهیبه‌که‌ی نالی ئه‌فه‌ندی «نعل افندی» هوه ناسراوه. ئه‌م زاته به‌هره‌ی خو‌ی - وه‌کو پسه‌وزیکی شاره‌زا - بو دیراسه‌کردنی دیالیکته‌کانی کوردستانی وولاته‌که‌ی ته‌رخان کردوه، هه‌روا له‌مه‌و به‌ر کتیییکی ریزمانی «Grammaire» عه‌ره‌بی وه‌رگه‌راوته سه‌ر زمانی کوردیه‌وه..

«ئه‌حمهد خان»⁽⁴⁾، که له نزیکه‌وه نالی ئه‌فه‌ندی ده‌ناسی، به‌لینی دامنی که .. له ده‌رفه‌تیکی له باردا - به سه‌روکی زمانه‌وانه‌کانی میله‌ته‌که‌ی به‌مناسینی»⁽⁴⁾.

ئه‌و مامۆستایانه‌ی که له‌م سه‌رچاوه‌یه دواوون (به‌تایبه‌ت مامۆستا مسعود محمد). له‌سه‌ر ئه‌وه ریک که‌وتوون: نرخی له‌وه‌دایه که (نالی) له سالانی ۱۸۵۳ - ۱۸۵۴ له شامدا بووه، ئه‌مه‌ش بو‌ته هۆی راستکردنه‌وه‌ی هه‌ندی هه‌له له باره‌ی ژبانی نالیه‌وه⁽⁴⁾. ئه‌وه‌ی راستی بی، نووسینه‌که‌ی (خۆدزکۆ) به سه‌رچاوه‌ییکی باوه‌رپه‌تکراو له قه‌لم ده‌دری، نه‌ک ته‌نیا له‌به‌ر ئه‌وه‌ی که نووسه‌ره‌که هاوچه‌رخ‌ی شاعیر بووه، به‌لکو له‌به‌ر ئه‌وه‌ش که ئه‌و که‌سه‌ی باسی «نالی» ی بو کردوه، «ئه‌حمهد پاشای بابان» ه..

ئه‌م پاشایه‌ش، له هه‌موو که‌سێک زیاتر «نالی» ی ناسیوه‌وه به‌و په‌ری ریزو حورمه‌تیشه‌وه ناوی بردوه. وا ده‌رده‌که‌وتی هه‌ر له‌و سالانه‌دا، (نالی) قه‌سیده به‌ناو بانگه‌که‌ی:

[قوربانی تو‌زی رینگه‌تم ئه‌ی بادی خوش مروور
ئه‌ی په‌یکی شاره‌زا به هه‌موو شاری (شاره‌زوور)] ی بو سوله‌یمانی په‌وانه‌کرده⁽⁴⁾

ئه‌وه‌نده هه‌یه، ئه‌و کتیییه‌ی که «نالی» له باره‌ی ریزمانی عه‌ره‌بیه‌وه کردوه به کوردی، تا ئه‌مه‌رۆ نه‌دو‌زراوته‌وهو هه‌یچی ئی نازانین..

به‌دووری نازانم له داها‌توودا ده‌ست‌نووسینی که

شوینیکدا بدو‌زرتیه‌وه.. هه‌ر وا جینگه‌ی داخیشه لیکۆلینه‌وه‌کانی «نالی» له باره‌ی (دیالیکته‌کانی زمانی کوردیه‌وه) هه‌یج سه‌رو سو‌راغیکی یان دیار نیه .. وا ده‌رده‌که‌وتی ئه‌م به‌ره‌مانه، به ناگاداری «ئه‌حمه پاشا» هوه ناماده کراون.

شیه‌ره‌که‌ی حاجی قادری کو‌یی:

سه‌رچاوه‌ییکی په‌سه‌نی دیکه که دوا‌ی نووسینه‌که‌ی (خۆدزکۆ) نووسراوه، شیه‌ره‌که‌ی «حاجی قادری کو‌یی» یه (۱۸۲۴ - ۱۸۹۷):

شه‌هسواری به‌لاغه‌تی کوردان

یه‌که‌که تازی فه‌صاحه‌تی (بابان)⁽⁴⁾ ..

مامۆستا (مسته‌فا حه‌مه بو‌ر) له سالی ۱۹۸۳، له ووتاری «مژده‌ی دو‌زینه‌وه‌ی سالی تیا مردنی نالی» دا ئی دوا‌وهو له‌به‌ر رو‌شنایی ده‌ست‌نووسینی (علی ناغای نه‌وتی) - که له نیوان سالانی (۱۲۹۶ - ۱۳۱۳ هـ) واته (۱۸۷۸ - ۱۸۹۵ عیسه‌وی) له‌ناوچه‌کانی که‌رکوک و سوله‌یمانی و کو‌یه‌دا نووسراوه - «میژووی وه‌فاتی (کوردی) و (نالی) ی به‌په‌ی شیکردنه‌وه‌ی شیه‌ره‌که (به حیسابی نه‌بجهد) ده‌ست نیشان کردوه. ئینجا روونی کردو‌ته‌وه که مسته‌فا به‌گی صاحبیقرا (کوردی) له سالی (۱۲۷۶ هـ) هه‌جری = ۱۸۵۹ عیسه‌وی) وه‌فاتی کردوه، مه‌لا خدری (نالی) ش له سالی ۱۲۸۹ هـ = (۱۸۷۲ - ۱۸۷۳) میلادی وه‌فاتی کردوه⁽⁴⁾.

ئه‌م نوخته‌یه له‌گه‌ل بو‌ جوونه‌کانی مامۆستایان: (مسعود محمد و حه‌مه‌ی مه‌لا کریم) یه‌ک ده‌گرته‌وهو له‌و راستی‌یه‌ش نزیکمان ده‌کاته‌وه که (نالی) له سالی (۱۸۵۵) یا (۱۸۵۶) دا وه‌فاتی نه‌کردوهو به‌لکو په‌تر ژیاوه.

سه‌رچاوه‌یه‌کی تازه

جا بو‌ ئه‌وه‌ی سالی کۆچ کردنی مه‌لا خدری شاره‌زووری (نالی) زیاتر روون بینه‌وه، ئه‌و «راستی‌یه‌ش» لای گشت رووناکییرانی کورد بچه‌سه‌نی، وا په‌نا ده‌بینه به‌ر سه‌ر چاوه‌ییکی تر که تیا‌دا، ناشکرا

سائی کوچی دواہی شاعیری مہر زمان دست نیشان
کراوہ، ہر وا ناوی شو گورستانہش تومار کراوہ کہ
تیادا بہ خاک سپردراوہ.

ناو نیشانی سرچاویکہ «عثمانلی مؤلفری»
(واتہ: نووسرانی عوسمانی) کہ لہ لایہن (محمد طاهر
بہگی بورسلی) موہ نووسراوہ.

نہم کتیبہ بریتیبہ لہ چہند بہرگنیک و لہ کوتابی
سہدی نوزدم و سہرمتای سہدی بیستہم
نامادہکراوہ.. بہداخوہ چاہہ کونہکہی کتیبہکہمان لہ
کتیبخانہکانی (پاریس) دا نہدوزیہوہ، بویہ بہنامان
برده بہر چاہہ تازمکہی کہ بہ حارفی لاتینی لہ سائی
(۱۹۷۲) دا لہ نہستہمول بلاوکراوہتہوہ..

لہ لاپہرہ (۲۸۴) ی بہرگی دوہمی کتیبہکہدا نہم چہند
دیپہی خواریوہ دہربارہی (نالی) نووسراوہ:-

«نالی»- مہ لا خدر (۱۲۹۰ھ) = ۱۸۷۳

لہ گوندیکی سہر بہ سلیمانی لہ دایک بووہ، خویندن و
تہحسیلی لہ شاری سلیمانی و قسہبہی قہرداغ تہواو
کردوہ، بہ زمانی کوردی دیوانیکی کاملی مہیہ، بہسی
زمانیش شیعری نہوندہ رهنکینی مہیہ کہ
بہہونہرمانکی جوانکاری رازاونہتہوہ ..

لہ سائی (۱۲۹۰) دا لہ حہجی شہریف ہاتہرہ ، نہو
ماوہیہی کہ لہ نہستہمول مایہوہ، بہو پہری ریزو
شکوڈاریہوہ زاناو شاعیرمانکی نہستہمول روویان تن
دہمکد . ہاش بہینیک و ہفاتی کرد و لہ گورستانی (قاراجا
احمد)

- Karaca Ahmed - تہرمہکہی بہ خاک سپردرا .. نہمہش
نمونہنیکہ لہ شیعہ بہرزو بہتامہکانی :

گاہی تسبیح و گہلبادہ

گاہی نقش رخی سادہ

سنگہ دردنلہ دنیلدہ

نلر چکتہم، نلر چکتہم...^(۱)

★★★

لہبہر روشنلیی نہم کورتہ سہرگورستانہسیدادا،
دہتوانسری بہنلیلییہوہ ہندی قسہ دہربارہی
(نالی) یہوہ بکری:

۱- (نالی) لہ سائی (۱۲۹۰) ی ہجری [= (۱۸۷۳) ی

عیسوی] دا لہ حہج گہراوہتہوہ بو نہستہمول ..
نہم نوختہیہ قسہکہی خوا ئخوشبوو مہلا
عہدوللای جہلی زادہ دہسہلینی ، چونکہ نہو (مہلا
عہدوللای)۔ ہر وکو ماموستا (مسعود محمد)
دہگیزیتموم لہ سائی (۱۲۸۸) ی ہجری دا لہ حہج
(نالی) ی چلو پنی کہوتوہوہ، (نالی) نہوسلکہ زوریش
پہر بووہ^(۱).. نہم راستیہش لہگہل ناومروکی
شیعہرمانکی دہوری پیری (نالی) دا دہنگونجی.

کہواتہ، شی کردنہوہی شیعہرمانکی
(حاجی) بہحیسانی نہبجد، تہنیا سالنیک جیاوازی
مہیہ لہ گہل نہوہی کہ لہسہرچاویہی پینشوودا
تومار کراوہ..

دیبارہ کہ ہلہکردن لہ (حیسانی نہبجد) یا لہ
شیکردنہوہی دا مہسہلہییکی سروشتی و ناسالیہو
نابینتہ ہوی نہوہی لہ راستی لابدہین.

جا پنیویستہ نووسہرمان نلگاداری نہوہ بن کہ
(نالی) لہ سائی [۱۲۹۰ھ / ۱۸۷۳م] کوچی دوواہی
کردوہوہ. بہپنی نہو بہلگہ زانستی یانہی سہرموہ،
ہیچ ہنچہتوو بہلگہیک بہدہست نہو کہسانہدا
نہملوہ کہ سائی (۱۸۵۵) یا (۱۸۵۶) بو کوچی دواہی

نہو شاعیرہ گہورمہ تومار دہکن چونکہ نہم ۱۷ - ۱۸
سالہ لہ ژپانی شاعیریکی وکو (نالی) دا گہل حیسانی
وودی بو دہمکری.

۲- تہرمی ہاکی (نالی) لہ گورستانی «ابو ایوب
الانصاری»، دا نہنیژراوہ^(۱)، بہلگولہ گورستانی (یاخوہ
مہزاری): قہراجا احمد نیژراوہ. نہم نوختہیہ لہگہل

(۵) A. CHODZKO, op.cit. p.2

(۶) مسعود محمد: چه پکیک له گولزاری نالی، ل (سی و نو یهک)، (سی و حوت، سی و نو).

(۷) ماموستای (رحمته) علاء الدین سجادی ده لی طه (۱۸۳۴) دا کاغزه به ناو بانگه که سی که سهرمتاکی نه لی:

قوربانی تۆزی ریگه تم... نه نویسی بو سوله یمانی... (بروانه: علاء الدین سجادی: سهرچاوه ی پیشوو، ل (۲۴۳).

بعداخوه ماموستا سجادی له دهست نیشان کردنی ساله کاندای له بهر که می سهرچاوه - دوچارای هندی هله بووه. ماموستا مسعود محمد به وردی له «چه پکیک له گولزاری نالی» دا بۆمه سه له که چوووه نه هله و چند هله ییکی تریشی راست کردوتهوه.

(۸) له باره ی دهقی ته اووی شیعره که وه، بروانه: [دیوانی حاجی قادری کۆبی، لیکۆلینه وه لیکدانه وه ی (سهردار حمید میران و که ریم مسته فا شاره ز، پیندا چوو نه وه ی مسعود محمد، له چاپکراوه مکانی نه مینداریتی گشتی روئنبیری و لاوانی ناوچه ی کوردستان، ۱۹۸۶، ل (۲۱۹-۲۲۷).

(۹) محمهد مصطه فا حه مه بۆر: «مژده ی دۆزینه وه ی سالی تیا مردنی نالی»، روژنامه ی «هاوکاری»، ژماره (۶۹۵) له ۱۹۸۳/۷/۷ ل (۱۰ و ۴): ژماره (۶۹۶) له ۱۹۸۳/۷/۲۱ ل (۱۱ و ۱۰).

(۱۰) BuRsALI, Mehmet Tahir Efendi : OsmanLI - Muellifleri, TI, Beyazit - Istanbul, 1972, p. 284.

(۱۱) مسعود محمد: سهرچاوه ی پیشوو، ل (چر و پینچ).

(۱۲) ماموستا سجادی ده لی:

طه سالی (۱۸۵۵) ی میلادی وه کو هه مو نه مامیکی نه م گیتی له دیواخانای باده نویشاندا دانه نیشی و شه رای میردن له ته مهنی (۵۸) سالی دا له مه ی گیزی که ردون وه نه گری نه یخواته وه له گۆرستانی «آبا ایوبی

انصاری، دا نه نیژری بو هه تا هه تای سهری نوستوتی نه نیته وه...

(بروانه: علاء الدین سجادی: سهرچاوه ی پیشوو، ل (۲۴۴).

هه ر وه کو روونمان کردوه، (نالی) له سالی (۱۸۷۳) دا وه فاتی کردوه له گۆرستانی (قاراجا احمد) نیژراوه.

لیردا پیویسته نه وه بلین که ماموستای خوالی خوشبوو (علاء الدین سجادی) هه ر چه ندیش له دهست نیشان کردنی ساله کاندای دوچارای هندی هله بووه، به لام کتیبه نایابه که ی «میژوهی نه ده می کوردی» (که بو یه که مین جار له سالی (۱۹۵۲) دا له چاپ دراوه)، نرخیکی میژوووی و نه ده می یه کجار که وره ی هه یه.. نه گه ر پیاو ورد سهرنج بداته شیوه ی نویسی ماموستا، بۆی روون ده بیته وه که چه ند نه دیبکی بهرز بووه.

(۱۳) له باره ی دهقی نه وه دوو پارچه شیعره تورکیه ی (نالی) وه، بروانه: «دیوانی نالی»، لیکۆلینه وه لیکدانه وه ی مه لا عبد الکریمی مدرس و فاتح عبد الکریم، (پیاچوو نه وه ی محمدی مه لا کریم)، به غدا، ۱۹۷۶، ل (۲۱۷-۲۱۹).

دکتور مارف خه زنه دار له باره ی نه م دوو پارچه شیعره هندی بیروای تایبه تی هه یه. (بروانه: دیوانی نالی و فه رهنگی نالی، به غدا - ۱۹۷۷، ل (۲۲-۲۳).

له باره ی نه و تاقه شیعره تورکیه ش که ماموستا سجادی له لاپه ره (۲۴۴) ی (میژوی نه ده می کوردی) دا بلاوی کردوته وه، هه ر وه کو ماموستا نه حمه د تاقانه) ساغی کردوته وه هی (نابی) یه نه ک هی (نالی).

(بروانه: نه حمه د تاقانه: له نیوان (نالی) و (نابی) دا، روژنامه ی «هاوکاری»، ژماره (۱۰۶۷) له ۱۹۸۹/۴/۱۳ ل (۷).

۹۸۹/۴/۱۴

